

self-presentation. These groups of factors are determined to be interrelated and complex influence on the individual. A promising area of research is to conduct an experimental study to explore in depth the factors that lead to the formation of Internet addiction.

Key words: Internet addiction, addicts, addiction, personality determinants, social determinants, the online environment, psychological dependence, Internet.

Отримано: 12.09.2013 р.

УДК 159.98:647.5

М.О.Кандиба

Взаємозв'язок професійного становлення особистості та розвитку її особистісних якостей

М.О.Кандиба. Взаємозв'язок професійного становлення особистості та розвитку її особистісних якостей. Автор статті аналізує основні теоретичні підходи до визначення професійного становлення особистості. Професійне становлення розглядається з точки зору екзистенційно-особистісного, системного і суб'єктно-діяльнісного підходів.

Етап професійної підготовки є оптимальним періодом розвитку особистості майбутнього професіонала-психолога, періодом, коли найбільш ефективно впровадження і можливе відстеження результатів програми соціально-психологічного супроводу.

Ключові слова: толерантність, особистість, професійна свідомість, інтолерантність, самосвідомість.

Н.А. Кандыба. Взаимосвязь профессионального становления личности и развития его личностных качеств. Автор статьи анализирует основные теоретические подходы к определению профессионального становления личности. Профессиональное становление рассматривается с точки зрения экзистенциально-личностного, системного и субъектно-деятельностного подходов.

Етап профессиональной подготовки является оптимальным периодом развития личности будущего профессионала-психолога, периодом, когда наиболее эффективно внедрение и возможно отслеживание результатов программы социально-психологического сопровождения.

Ключевые слова: толерантность, личность, профессиональное сознание, интолерантность, самосознание.

Постановка проблеми. Показником підготовки являється професіоналізм, який виражається в набутих нових знаннях, умінні використовувати їх на практиці; здатності приймати рішення в різних ситуаціях, формуванні всебічно розвиненої особистості.

Як свідчать літературні джерела, дослідженнями щодо професійної підготовки особистості займалися такі науковці, як Н. Л. Замкова, Л. О. Сікорська, Дж. Равен та інші. Проте слід відмітити, що незважаючи на вагомі дослідження в цьому напрямі, проблема формування професійного становлення особистості досліджена ще недостатньо.

Професійне становлення особистості відбувається під час навчання у ВНЗ. Велику роль відіграють якості особистості, які розвиваються й вдосконалюються в процесі здобуття освіти та в подальшій трудовій діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї проблеми. Цією проблемою займалися такі науковці як Б. Г. Ананьєв, І. Д. Бех, В. В. Рибалко, Н. Л. Замкова, Л. О. Сікорська, Дж. Равен та інші.

Вони підкреслювали, що професійна придатність розглядається як сукупність особистісних якостей людини, які впливають на успішність засвоєння та ефективність виконання трудової діяльності.

Під «професійним становленням» у сучасних вітчизняних концепціях професійного розвитку розуміється дозрівання особистості на основі існуючих у ній здібностей і потенційних можливостей, у єдності причин і наслідків, певних закономірностей і новотворів, пов'язаних із входженням у професійну діяльність і відносини».

Метою нашої статті є систематизація та узагальнення існуючих на сьогодні відомостей як про професійне самовизначення особистості, так і про головні чинники, що впливають на нього, та їхній аналіз і забезпечення розвитку та реалізації особистості.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих даних. В.І. Слободчиков «професійний розвиток» розглядає як більш широке поняття, ніж «професійне становлення» і виділяє три його субкатегорії: «становлення», «формування» і «перетворення». «Формування» особистості пов'язується з її оформленням як удосконалюванням. У психологічному тлумаченні «формування» розуміється не як слідування певним стандартам і формам, а як «єдність соціокультурної мети й суспільно значимого результату розвитку». «Перетворення» – субкатегорія, що харак-

теризує більшою мірою саморозвиток і зміну життєвого напрямку відповідно до певної ієрархії життєвих цінностей людини.

Усі три субкатегорії тісно пов'язані між собою, проте, соціально – психологічний пласт дослідження особистості в професійній діяльності, на наш погляд, більшою мірою можливий з погляду професійного становлення. Вивчення «перетворення» особистості в представленому розумінні вкрай утруднене, тому що торкається суб'єктивної оцінки результативності внутрішньої динаміки самою людиною.

До теперішнього часу виявлені структурно–динамічні характеристики професійного становлення, визначені соціально-психологічні детермінанти розвитку особистості в професії, виявлений взаємозв'язок особистісного й професійного самовизначення.

У теоретичних і прикладних соціально–психологічних дослідженнях проблеми професійного становлення піднімалися неодноразово. В ХІХ – ХХ ст. у роботах вітчизняних і закордонних психологів, соціологів професійне становлення особистості розглядається в межах тезауруса самоактуалізації й самореалізації. За суть професійного становлення приймається прагнення суб'єкта до відповідальності за реалізацію свого потенціалу, здійснення вибору із застосуванням максимальних зусиль.

Н.А. Государев розділяє професійно важливі якості й професійно значимі якості фахівців, де під професійно важливими якостями розуміються професійні здібності як передумови професійного становлення, а професійно значимі якості – як особистісні зміни в процесі професійного розвитку .

У центрі екзистенціально–особистісного підходу в концепціях професійного становлення – особистісно – значущі смисли й стосунки. Екзистенціально–особистісний підхід представлений у роботах Г.В. Акопова, Н.А. Богдан, Е.П. Єрмолаєвої, В.Ф. Сафіна, Т.В. Кудрявцева та ін.

Професійне становлення може бути розглянуто з погляду трьох складових – емоційний компонент (домінуючі настрої людини, пов'язані із професійною діяльністю, емоційна валентність уявлень про професійне майбутнє, наявність/відсутність впевненості в завтрашньому дні); когнітивний компонент (раціонально–логічний зміст процесу самовизначення); конативний компонент (дії, вчинки) .

Е.П. Єрмолаєва пропонує розглядати професійний розвиток з позиції системи двох координат: соціально–особистісної й суб'єктної. При цьому соціально–особистісна пов'язана із

принциповими відмінностями в ціннісно–моральних орієнтаціях, суб'єктна координата характеризує провідну тенденцію реагування на ситуації. У концепції Е.П. Єрмолаєвої представлені відповідно до цієї системи координат два протилежні варіанти розвитку професіонала – ідентичного й маргінального, виділені відповідні стратегії поведінки особистості в професії .

В.Ф. Сафін, І.Н. Нурлигаянов підкреслюють, що професійне самовизначення розглядається як усвідомлення ціннісно–значеннєвої сутності свого існування, реалізація «прагну» – «можу» – треба» як рушійних сил розвитку й на цій основі – самоствердження суб'єкта в матеріальному й духовному світі, «..самовизначення особистості стосовно її соціальної й цивільної зрілості виступає їх відносно самостійним функціонально–процесуальним ядром, що володіють здатністю передбачати реальний розвиток особистості й організувати її поведінку, завдяки переживанню сенсу життя» .

Розвиток особистості визначається індивідуальними передумовами, соціальними умовами й активністю самої особистості. Професійне становлення також обумовлене індивідуальними властивостями людини в її розвитку («індивід – суб'єкт – особистість – індивідуальність»), соціальними факторами й цілеспрямованістю професійної діяльності. Відповідно до зазначеного напрямку нашого дослідження розглянемо негативні особистісні й суб'єктні характеристики. Це – деформація ціннісно–значеннєвої сфери, коли сенси життя й професії або не перетинаються, або зміст професійної діяльності поглинає собою життєвий зміст; порушення мотиваційного аспекту; ригідність мислення; порушення рефлексії (арефлексивність або гіперрефлексивність); деформування авторської позиції; відсутність або надмірність автономності; деформації рольового модусу. Однак, поряд з експансуванням професійно–рольової поведінки у допрофесійну діяльність, існує перенос у професійну ситуацію загальнолюдської позиції й поведінки .

І.І. Юматова структуру професійного розвитку представляє як ціннісно–моральну, планувальну, інформаційну, емоційну складові. Ціннісно–моральна складова – це погодженість ціннісних орієнтацій, екзистенціональні структури особистості. Планувальна складова відображає ступінь сформованості особистого професійного плану – визначеність, усвідомленість, стійкість і т.п. Інформаційна складова – якість і кількість наявної інформації про професію. Емоційна складова – оцінка себе як професіонала.

У роботах Г.В. Акопова центральний новотвір професійного становлення – професійна свідомість, визначається системою ціннісних орієнтацій, мотивації, особливостями темпераменту, процесами й результатами ідентифікації – відокремлення особистості в суспільстві. Розвиток свідомості в роботах Г.В. Акопова представляється у вигляді двофакторної моделі:

1) як фактор взаємозв'язку й контакту індивіда й навколишнього середовища, особистості й суспільства, індивідуальності й у реальних і потенційних утворах «Я»;

2) фактор творчості, творення, вибору, волі й пов'язаної з нею відповідальністю в системі взаємодії – контактів .

К.А. Аветисян, С.В. Агафонова, О.А. Анісімова визначають динаміку професійного функціонування як три стадії :

- стадія професійної адаптації. Вимоги суспільства й професійного колективу вступають у протиріччя, зі сформованими виставами, знаннями, отриманими студентом у вузі, молодий фахівець асимілює чужий досвід, найчастіше некритично;
- стадія професійного становлення. Протиріччя між індивідуальним стилем діяльності й вимогами професійного співтовариства;
- стадія професійної стагнації. Індивідуальні здатності досить адаптовані до вимог соціального й професійного оточення, завдяки досягненням минулого й виникненню певних стереотипів, які далеко не завжди й відіграють позитивну роль.

Розглядаючи професійний розвиток як безперервний процес самопроекування особистості, автори виділяють три основні стадії, що якісно відрізняються один від одного рівнем розвитку самосвідомості: самовизначення, самовираження, самореалізації. На стадії самовизначення співвіднесення знань про себе відбувається в рамках зіставлення «Я» і «Іншого». Певна якість сприймається й розуміється в іншій людині й потім переноситься на себе, відбувається свідомий акт вибору, виявлення й затвердження необхідності власних змін і перетворень. На стадії самовираження суб'єкт співвідносить свою поведінку з тією мотивацією, яку реалізує. Оцінюються й самі мотиви з погляду суспільних і внутрішніх вимог. Головним мотиваційним фактором є прагнення професіонала до можливо більш повного прояву своїх здібностей. На стадії самореалізації співвіднесення знань про себе відбувається в рамках «Я» і вище «творче «Я». На цій стадії формується життєва філософія людини в цілому,

усвідомлюється сенс життя, своя суспільна цінність. Суб'єкт не тільки досягає професійної майстерності, але й гармонійно розвиває свою особистість, творчо самореалізується. У даній концепції в основі професійного розвитку особистості – протиріччя між «Я» – діючим і «Я» – відбитим при участі «Я» – творчого. Відповідно виділяються дві моделі розвитку професіонала: модель професійного розвитку (характеризує конструктивний шлях особистості в професії) і модель адаптивної поведінки (визначає деструктивний шлях у професії, шлях стагнації й невротизації фахівця).

У всіх представлених концепціях немає ні однієї, де не враховувалися б соціально-психологічні фактори, що впливають на хід професійного становлення: соціальна ситуація професійного розвитку, індивідні, суб'єктні, особистісні передумови, професійні новотвори, що змінюються культурно-економічні умови й т.п. Мотиви, ціннісні орієнтації, професійна позиція, професійне самовизначення в ряді психологічних робіт визначаються в сукупності як «системотворчий» фактор особистості, а саме – її спрямованість.

Професійна діяльність, професійне становлення, професійний розвиток у світлі останніх робіт розглядається у тісному взаємозв'язку певних компонентів, що утворюють відкриту, нелінійну (різноманітну й неповторну у розвитку) самоорганізуючу систему, що саморозвивається. Серед компонентів виділяють особистісні особливості, професійну діяльність і вимоги професії до особистості, мікро-, макро- і мезорівні соціальних відносин, умови професійної підготовки. Так, у дослідженні В.А. Аверіна, С.А. Мінюрової система значиться як «особистість – професія – суспільство»; у роботах С.П. Безносова, Є.Ф. Зеєра – «особистість – утвір – професія». Н.Б. Московіна, вивчаючи конструктивне й деструктивне (професійну деформацію), професійний розвиток фахівців гуманітарної сфери, виділяє зміни особистості в системі – «особистість – діяльність – відносини». Детермінантами професійного становлення фахівця є особистісні зміни. У свою чергу, умови професійного становлення впливають на розвиток особистісних якостей людини.

Представити вищесказане можна як тісний взаємозв'язок 3-х рівнів відносин суб'єкта, що розвивається, діяльності – з мікросоціумом, макросоціумом, мезосоціумом, що впливають на особистісне й професійне становлення, від яких залежить ефективність професійної діяльності. Це обумовлює соціально-психологічний характер вивчення особистості в професійному

становленні в системі «особистість – професія – суспільство – відносини».

У компонент «особистість» входять індивідні – суб'єктні – особистісні – індивідуальні характеристики; «професія» – це система вимог до особистості й діяльності фахівця, сама професійна діяльність і т.п.; «суспільство» – система культурно–історичних і етнічних цінностей, затребуваність фахівця в мінливих соціально–економічних умовах і т.п.; «відносини» – система відносин особистості, в умовах яких відбувається розвиток особистості в цілому, професійні відносини й т.п. Особистісні зміни й професійна діяльність взаємозалежні, у центрі професійної діяльності психолога знаходяться відносини, складові якої, у свою чергу, утворюють свою систему відносин – до себе, до професії, до клієнта, до відносин у цілому й т.п.

У всіх вищенаведених концепціях імпліцитно присутні уявлення про те, що майбутній фахівець у своєму професійному розвитку вільний у якості суб'єкта цього процесу, але при цьому досить залежний від змісту вимог професії. Це актуалізує появу нових досліджень, у яких розглядалися б характеристики особистості професіонала, що надають йому – волю, гнучкість, творчість.

Основними принципами дослідження професійного становлення особистості в рамках системного підходу є:

- принцип ізоморфізму професії, що реально розбудовується в суспільстві ціннісно–нормативної системи і її суб'єктивного способу як внутрішньої психічної реальності людини;
- принцип самоорганізації;
- принцип породження професійного майбутнього;
- принцип цілісності й дійсності проживання людиною себе в професії;
- принцип вибору стратегії реалізації особистісно–потенційних ресурсів.

Системний підхід дозволяє вивчати професійне становлення як процес, що складається з різних взаємозалежних елементів, упорядкований і складноорганізований не через перерахування цих елементів, а через проникнення в їхню сутність, властивості й зв'язку.

Професійне становлення особистості підпорядковується законам синергетики, тому що в його динаміку можна виокремити стабільні й критичні періоди. Вихідним джерелом будь–якого розвитку є протиріччя й нестійкість. Динаміка професійного станов-

лення – складний неоднорідний процес, що характеризується кризами або крапками біфуркації, що визначають ступінь впливу тих або інших соціально–психологічних факторів на становлення особистості професіонала – психолога. Нерівномірність професійного самовизначення й розвитку підтверджується проходженням певних критичних точок або криз, де найяскравіше ці механізми проявляються. При цьому під кризою розуміється критичний період підвищеної уразливості потенцій, що зросли, відповідно – якісних змін. Психологи відзначають кризи адаптації, ідентифікації, самореалізації в професійному становленні особистості (Л.Г. Дика, А.А. Деркач, Л.М. Королев, І.В. Шаповаленко й ін.).

Професійне становлення фахівців соціальної сфери детерміноване ціннісно–значеннєвою сферою особистості й системою соціально–психологічних умов розвитку. Визначаючи детермінанти професійного становлення психолога, скористаємося визначенням Ю.П. Поваренкова, де детермінація розуміється як «система зовнішніх стосовно суб'єкта й внутрішніх факторів, співвідношення яких і обумовлює базове протиріччя професійного розвитку».

Дотепер, фактори, що утворюють детермінанти професійного розвитку, відносять до двох великих груп – внутрішні й зовнішні.

Внутрішні, у свою чергу, ділять на :

1. Фактори, що визначають об'єкти й рамки вибору – суспільні, технологічні, територіальні, суспільний ладо, культура, перелік професій.

2. Фактори, що визначають формування самих індивідів як соціальних типів – соціальні інститути, засоби масової інформації і т.д.

3. Якості самого суб'єкта вибору – мотивація, інтереси, знання, цінності, вистави .

Внутрішні фактори, що впливають на професійне становлення – це все, що пов'язане зі структурою особистості – ціннісні орієнтації, життєві установки, домагання, особистісний потенціал, загальні уявлення про професію, перший досвід у професійній діяльності й відношення до нього.

До зовнішніх факторів впливу на розвиток особистості професіонала відносять мікрорівень, мезорівень, макрорівень, про які говорилося вище.

До особистісних детермінантів, що визначають професійне становлення фахівців гуманітарного профілю, належать характерні для розвитку загальні характеристики, представлені в роботах Г.М. Білокрилової, А.І. Донцова, О.П. Єлисеєва,

Ю.М. Забродіна, Л. М. Лаптева, Н.А. Лаврової, А.А. Малишева, В.Ф. Сафіна:

1. Структурні утворення особистості – темперамент, характер, інтелект.

2. Характеристики суб'єкта професійної діяльності – його активність, спрямованість, гнучкість, творчість.

3. Образ «Я» (вистави про себе, самооцінка, рівень домагань).

4. Професійна ідентифікація (ототожнення себе із професією й особистістю професіонала).

5. Професійна свідомість (відображення реальності й уявлень).

6. Професійна мотивація, спрямованість, активність у професійному становленні.

7. Професійне самовизначення (процес виборів і визначення себе в просторі професій і відносин).

Професійне становлення фахівця з початку професійної підготовки у вузі й до рівня професійної майстерності можна представити як кілька етапів. На першому етапі – це знаходження спільності суб'єкта й професії (індивід як типовість проявів), потім – ідентифікація й адаптація (співвідношення індивідуальних здатностей і можливостей з вимогами професійної діяльності, перше знаходження себе в професії як самоідентифікація, формування професійної свідомості) і вже потім – індивідуалізація на основі інтеграції індивідуальних можливостей і творчого початку особистості в професійній діяльності. Індивідуалізація розуміється як перший і необхідний етап у розвитку особистості й індивідуальності, необхідний для самовизначення людини в навколишній його дійсності, у тому числі й професії. У співвіднесенні з концепціями професійного розвитку особистості, цей етап більшою мірою відповідає етапу оптанта.

Індивідуальність у професії – це неповторність, унікальність проявів у діяльності фахівця. Індивідуальність розуміється як вищий рівень ієрархічної організації психологічних властивостей людини стосовно індивідуального й особистісного рівнів. Індивідуальність у професійній діяльності формується поступово, проходячи етапи адаптації, ідентифікації й самореалізації особистості в професії.

Висновки. Оволодіння професійною діяльністю в реальності – етап інтеграції й самореалізації, де включаються не тільки механізми ідентичності в професії, але, у міру оволодіння нею, виникає індивідуальність, що виділяє фахівця в професійному

світі «Ми». Тут окремими етапами є професійна ідентифікація вже безпосередньо в діяльності й власне професійна самореалізація на усталених позиціях включеного в професійні дії фахівця зі стажем.

Професійна індивідуалізація й інтеграція припускає творчість, результативність, індивідуальність професійної діяльності. Тут найвищою мірою задіяні морально – орієнтовні якості, необхідні у відносинах із клієнтами, що привертають, у цілому, увагу фахівця до себе й інших, до професії й суспільства й т.п. Це стійкі, системні, інтегративні складові толерантності особистості.

Отже, професійне становлення особистості – це розвиток суб'єкта професійної діяльності в системі «особистість – професія – суспільство – відносини», що характеризується внутрішньоособистісними якісними перетвореннями.

Толерантність є професійно важливою якістю, що розбудовуються в процесі професійного становлення. Це викликає до необхідності вивчення соціально-психологічних характеристик толерантності психолога, визначення сутності й умов її розвитку.

Список використаних джерел

1. Вершловский С. Г. Особенности социально-профессиональных ориентаций учителей / С. Г. Вершловский // Развитие социально-профессиональной активности учителей на разных этапах деятельности : сб. науч. трудов. – М. : Изд-во АПН СССР, 1990. – С. 5-24.
2. Исаев И. Ф. Теория и практика формирования профессиональной педагогической культуры высшей школы / И. Ф. Исаев. – М., 1993. – 217 с.
3. Катричева Т. Ю. Проблема классификации педагогических ценностей: [Электронный ресурс] / Т. Ю. Катричева. – 2004. – Режим доступа: <http://www.rae.ru/use/pdf/2004/07/Katrichева.pdf>
4. Нагорна Н. В. Формування у студентів понять компетентності й компетенції / Н. В. Нагорна // Виховання і культура. – 2007. – № 1-2. – С. 266–268.
5. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности / А.Г. Здравомыслов. – М.: Политиздат, 1986. – 221 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Vershlovskij S. G. Osobennosti social'no-professional'nyh orientacij uchitelej / S. G. Vershlovskij // Razvitie social'no-professional'noj aktivnosti uchitelej na raznyh jetapah dejatel'nosti : sb. nauk. trudov. – М. : Izd-vo APN SSSR, 1990. – С. 5-24.

2. Isaev I. F. Teorija i praktika formirovanie professional'noj pedagogicheskoy kul'tury vysshej shkoly / I. F. Isaev. – M., 1993. – 217 s.
3. Katricheva T. Ju. Problema klassifikacii pedagogicheskikh cennostej [Elektronnij resurs] / T. Ju. Katricheva. – 2004. – Rezhim dostupu: <http://www.rae.ru/use/pdf/2004/07/Katricheva.rdf>
4. Nagorna N. V. Formuvannja u studentiv ponjat' kompetentnosti j kompetencii / N. V. Nagorna // Vihovannja i kul'tura. – 2007. – № 1-2. – S. 266–268.
5. Zdravomyslov A. G. Potrebnosti. Interesy. Cennosti / A. G. Zdravomyslov. – M.: Politizdat, 1986. – 221 s.

M.O.Kandyba. The correlation between the personality professional formation and the development of its personality traits. The author analyzes the main theoretical approaches to the definition of personality professional formation. Professional formation is considered from the perspective of existential personal, system and subject activity approaches. The stage of professional training is the best period in the future professional psychologist's development, a period when the results of social psychological support are the most efficient implemented and observed. Professionalism is defined as the ideal outcome of identity within professional relationships and a high level that requires the development of business skills, creativity, an adequate level of aspiration, motivation and scope values, contributing to specialist's progressive (tolerant) professional development. Considering the criteria of professionalism and personal components out professional self-development, locus of control as a professional focus on the search for the causes of success or failure in itself and within the profession, in full awareness of the features and characteristics of a professional, advanced professional consciousness, holistic vision of the future look of himself as a professional and development of the profession itself by means of a self-compensation of missing qualities. Two grounds of professional personal development are distinguished as the following: classification of work in connection with the possible inclusion in their creative subject and the dynamics of its professionalism. The difference between "personal" and "professional" is that personal space is wider than professional, and personal space is underlying in professional, defining its beginning, progress and completion. There are stages of professional development in the center of which is the value that is the attitude to oneself, "self" and "self" of the individual.

Key words: tolerance, identity, professional consciousness, intolerance, dynamics, professionalism, personal components.

Отримано: 11.08.2013 р.